

Мирослав Весовић

Револуција — стална инспирација

(МИХАИЛО ЛАЛИЋ, „ПРА-
МЕН ТАМЕ“
„Просвета“, Београд, 1970.)

„Што се више удаља-
вамо од сурових и
славних дана минулог
рата и народне рево-
луције, то су њихови
одјеци у нашој књи-
жевности дубљи, оз-
биљнији и упечатљи-
вији“.

Милош Бандић

Романом Прамен таме Михаи-
ло Лалић није изашао из свога
омиљеног круга тема о рату,
које и данас, двадесет шест го-
дина после револуције, могу
бити интересантне, ма колико
да су се често јављале у нашој
књижевности. У делу овог на-
шег савременика рат се мани-
фестује као ново виђење чо-
векских дилема и супротности
у свету, као уметничка инкар-
нација све сложености једног
времена које је остварило ду-
боке трагове у животу народа
који је вековима био прогањан
хајкама, стално у настојању
да нађе своје место под слобод-
ним сунцем. То време остало је
да живи толико снажно у пи-
шчевим сећањима да је усло-

вило јављање романа који нас
уводи у нове сфере душевног
света и раније помињаних лич-
ности у Лалићевој прози, зах-
ваљујући којима Лалић успеш-
но наставља своје монументал-
но дело романа - реке.

Лалићеви јунаци у овом де-
лу налазе се ван Црне Горе, та-
чније речено у пограничном
реону Аустрије према Југосла-
вији, у логору избеглица, углав-
ном колаборациониста и у сло-
веначком селу Шент Вид, али
другују са мислима које их од-
воде у прошлост, у Црну Гору
и оживљавају сећања на дра-
матичне тренутке црногорског
човека, откривајући тако мо-
ралну посрнулоост и агонију
оних који су своју афирмаци-
ју тражили у приступању чет-
ничком покрету, и у безрезерв-
ној подршци окупатору. Међу
њима је и Рико Гиздић, главна
личност романа, у току рата
четнички командант и коман-
дант италијанске милиције у
Црној Гори, личност коју смо
упознали у „Хајци“, а која је
у овом делу својим тамним ево-
кацијама, својим односом пре-
ма преживелим четницима и
уопште својим животним ста-
вом постала прамен таме, чо-
век чији животни пут није ни-

шта друго него синтеза злочина, разврата и садизма. У измењеним условима живота, ван борбених операција, стално раздиран дилемама, Рико Гиздић покушава да задржи некада силом стечени ауторитет, али из дана у дан све више осећа на себи тежину погледа некадашњих саучесника у злочину и издаји. Лалић је даром изванредног опсерватора и психоаналитичара успео да разоткрије душевну драму главног јунака који последњим атомима снаге покушава да спасе што се спасти може, да се у безизлазном положају покуша бекство, па макар то било и ударањем главе о зидове вагона. Та кав Рико, у овој и у свим осталим апсурдним ситуацијама (Идеја о отварању кафане у ослобођеној домовини под називом Српска круна; предлог да се на поду вагона, који се неумољиво креће и који се не може отворити изврти отвор, па да се изађе; план да одуговлачењем евокација у партизанском штабу завара саговорнике и да побегне, и сл.), илуструје суманутост и трагику покрета који је и пре завршетка другог светског рата био суђен на пропаст. Рикова исповест на крају тог неславног пута („Велика је и густа наша тама, па се уз пут скидала, те свуд са собом прамење вукла....“) је признање пред чињеницом да спаса нема, признање које разоткрива таму издаје и нечовештва, али и покушај да се дугим излагањима продужи прљави живот или пронађе могућност за бекство. Међутим, сви покушаји остају безуспешни и он завршава живот под ударцем тољаге партизанског стражара, која добија снагу симбола заслужене казне.

У роману значајно место има Крџа, чијом мудрошћу, интуицијом, духовитошћу и езоповским језиком Лалић гради једну од оних личности које разбијају суморну атмосферу, али које постају свесне своје одговорности и сопственог краја. Крџа, за разлику од Рика, не пати од комплекса величине,

не гаји илузије да ће савезници, у току рата, бити спасиоци и да ће ново доба пружити овој групи издајника шансу за рехабилитацију. Кад у вагону на пета атмосфера достиже кулминацију због страха за живот, због одласка у неизвесност, његов стоицизам проговара алузијом: „Сад бисте хтели из коже своје да искочите — биће вам то услишено, али не може тако брзо“.

Читаоцу ће и остале личности остати у сећању углавном по својим настраностима: Ађу-тант по слепом веровању у учвршћење четничког покрета, по привржености национализму и по фанатичној жељи да држи говоре, којих су се његови ратни другови плашили, па су га сами ликовидирали; два ножара, од којих је маркантнија личност ножар са циганским лицем, кога ни у вагону не напушта жеља за клањем; Жуја Теслозуб - по понесеном оптимизму, лажи и тврдоглавости; Рајо Неорић - по реалној оцени новонастале ситуације, јер он у четницима види „поскитану и несрећну браћу“; Браћа Вечовићи; Косто и Миро - по аверзији према Рику Гиздићу и по тоталној искорумпираниости. Невелика галерија значајних личности се завршава партизанима пред којима се разоткрива само један прамен таме четничког злочина. То су: Реља Савовић, партизански комесар, у чијим поступцима има супериорне трезвености, али и горчине, и два стражара - заборавни и поспани Јанез са тољагом, чија екскламација: „Кдо је убил мојега брата?“ делује оптужујуће и потресно, и Лешо који је само скициран у настојању да пред тим Ђуришићевим помоћником покаже да може и он да саслушава и да наређује.

Лалић ни у овом роману није напустио свој омиљени метод ретроспекције; чак се може констатовати да је он дошао више до изражаја него у његовим претходним делима. Међутим, овога пута та ретроспекција је обogaћена чвршћим асо-

По
ве
ња

цијативним везама, дубљим похирањима у душу личности, рационалним солилоквијем и изнад свега снажном симболиком и згуснутошћу израза. Чи талац се не може отети утиску да је дело писао импозантне стваралачке енергије и ерудиције. Тачност ове констатације може се потврдити изванредним складом статичких и динамичких мотива у делу. Пасажи, лишени класичних видова нарације, натопљени лириком и драмском напоштошћу, најчешће претходе монолозима и дијалозима, који представљају посебну вредност дела. Они су платформа на којој аутор веома успешно одржава паралелизам: садашњост - прошлост, дајући сасвим оправдано другој компоненти предност. Многобројне Рикове евокације, којима се разоткрива крвави пут злочинца, су пре свега животне, јер Лалић „с неуздраном снагом открива зла овога света у очевидној тежњи да расветли тешкоће на путу напретка“? И речи других личности су лишене литерарног конструктивизма и усиљености. Захваљујући тој чењеници ми веома снажно доживљавамо атмосферу логора у Ауфгангу, атмосферу те „погане мишоловке“, у коју су стигли „лупежи и жандари... мршаве скитнице из Србије, љотићевци, гестаповци, падобранци, и неки с лажним именима, подофицири, апсанције, пропалице, ћате, жаце привремене, ситне шпије, неки с везаним чарапама и неки црни дутокоси с ножевима за чарапом, достављачи, драгомани, и варошка мангупарија безбрижна према старцима, углавном цревари, ножари, касапи што су од Недића прешли Дражи, па и Дражу напустили да умакну из Србије прије него швабе попусте“. Та атмосфера је наглашена елементима црног хумора који доприноси јављању бројних траги-комичних ситуација у роману. Акценте таквог хумора сусрећемо у дијалогу два ножара који су инспирисани великим стомаком Рика Гиздића, у дијалогу плавог дугај-

лије и Кржа којем Кржа, кад плави дугајлија примећује да не може да се начуди што тако дуго спава, каже: „Вуче те земља“. Или у дијалогу Коста и Крац:

„Можда ће то да ти узму у олакшавање околности“.

„Жалије ми је умријети него кад сам имао двадесет година“.

Оно што представља изузетну вредност романа је стилска полихромија, која је и у претходним Лалићевим делима почивала на широкој платформи, али која је донекле била лишена метафоре, према којој је Лалић, за разлику од других наших савремених књижевника, био у извесној мери уздржан. Најновије дело показује да је овај наш уметник речи у том погледу испољио више смелости, што је допринело не само проширивању поља рефлексивности и асоцијација, већ и кондензованости и лепоти израза. Колико само има лирске снаге у наслову романа, у тој суптилној метафори која својим значењем, као у ретко којем делу наше књижевности, постаје при сутна на свакој страници дела. Колико се снажно истиче безизлазност ситуације у којој се налазе четници ако се њихово место боравка назове „црном рупом“. Може ли се за тај разноврстан скуп лопова, скитница, варалица, манијака и кољаша пронаћи адекватнији израз од Риковог - „шарена лонца“? Такав начин изражавања допринео је проширивању читаочеких представа о животу, о његовим тамним странама, о људској дезоријентацији, која је нарочито успешно насликана новим и смелим компарацијама:

„Кружи рука горе сама, као грабљиваца непознате врсте“.

„Као да је хладан челик на шао начина да се смије“.

„Уста су му развезана као празна кеса“.

„Падобранци се заљуљаше као празно козје виме“. Нд.

Лалићев израз у овом делу је постао економичнији, дубљи и савршенији, али је чврсто ве-

зан за непресушне изворе народне лексике, чија се бујна раскош, не ретко, разоткрива и идиомима:

„Може и узде да притегне кад затреба“.

„Па су најзад и преко тога ко ла прешла“.

„Прешли смо сито и решето“.

„Записани сте у црну књигу“.

„Мора да си му на жуљ нагазио“.

Повезаност са народном лексиком манифестује се и бројним афоризмима, чиме се поја чава дубинска димензија дела. Неки од тих афоризама убедљиво сликају проблем трансформације човекових схватања:

„Лудо расло, махнито старало“.

„Друго вријеме, друга мода“.

„Власт је гора него зла жена - завадиће, не само два брата, него и два ока преко носа“.

„Кад је рат, брата нема“.

„Злато отавра свака врата“.

Овим делом Лалић је показао да се не задовољава само речју која се спонтано аутору наметне. Он постаје писац - истраживач, писац којем прва пронађена реч није довољна да би исказао све своје мисли и осећања; он своје мисли проширује, а осећања продубљује, тражећи нове речи са сличним

значењем, постижући тако крајњу уметничку убедљивост, али не нарушавајући лапидарност и језичко пуританство. Синонимима, као што су: „покуњили, окомольили, ошвоњили“: „ситну робу, бофл - робу, боранију, лишу, шкартове“ Лалић постиже сугестивну пластичност, истичући апатично расположење и бесперспективност ратних злочинаца.

Лалић је један од ретких писаца светске књижевности за које рат представља неисцрпно тематско врело. У коликој мери рат доприноси анимализацији човека овај наш књижевник је показао и осталим својим романима, нарочито „Лејском гором“, али у „Прамену таме“ тај процес је аналитички и психолошки студиозније осветљен: он је пропраћен бројним дилемама, хаотичним стањима, ерупцијама страсти и мржње, страха и егозима, жеље за убијањем и пљачком. Посматрано са тог аспекта дело доноси изразито хуманистичку и антимилитаристичку поруку, али његова права вредност је у високом уметничком домету, у модерној књижевној концепцији и у сублимираном споју лирских, епских и драмских елемената, што представља тенденцију у развоју савременог европског романа.

По
в
е
ља